

הרב יגאל אריאל

תביעת נזיקין באוצר בית-דין*

ראשי פרקים

הצגת הבעיה

א. מהות הפקר בכלל

ב. מהות ההפקר בפירות שביעית

ג. בעלות אוצר בית דין

מסקנה

הצגת הבעיה

בשנת השמיטה קרה שאחד המשווקים של הפירות בשליחות אוצר בית הדין לא מילא את תפקידו כראוי וגרם נזק לפירות. בית הדין תבע אותו לשלם את הנזק. אך אז התעוררה השאלה, מהו, בכלל, מעמד בית הדין ביחס לפירות השביעית שבאוצרו? הרי פירות שביעית הם הפקר, ובית הדין מתעסק בפירות אלו רק מכוח תקנה. אבל מצד דיני הממונות של הפירות אין כאן לכאורה בעלים. ומתוך כך יש לשאול: אם אדם הזיק פירות שביעית שבאוצר בית דין, האם יוכל ביה"ד לתבוע אותו לשלם לו, או שאין להפסד זה בעלים ואין כאן נזק, והמזיק יכול לומר לבית הדין "לאו בעל דברים דידי את"?

א. מהות הפקר בכלל

קודם לדיון ביחס לבית הדין יש לבדוק את מהותו של ההפקר בשביעית: האם הוא שלילי בלבד, כלומר, הסתלקות של הבעלים מבעלותם והפירות אינם שייכים לאיש, או שיש לו משמעות חיובית של הקנאה, והפירות שייכים לכלל הציבור?

כבר עסקו האחרונים בשאלה דומה ביחס לדיון הפקר בכלל, אם הוא סילוק רשות בלבד, שכיוון שאין לחפץ בעלים יכול כל אחד לזכות בו, או שמלכתחילה יש בו הקנאה לכל מי שרוצה לזכות שיוכל ליטלה. וכך כתב הצפנת פענח (הל' מתנ"ע פ"ב ה"ד דף לא עמ' א)¹:

* עריכה: הרב עזריאל אריאל

1. ועי' פ"ד הכ"ב (דף נט עמ' ג), הל' נדרים (פ"ב ה"ד דף י עמ' ד).

"דיש ב' גדרים בהפקר, אחד שאינו של שום אדם ואחד שהוא של כל אדם".

וכן הביא בזרע אברהם (סי' כג אות יד) בשם המאירי² דיש הפקר שמקנה לכל העולם ויש הפקר שרק מסלק רשותו. ובזה תלה מחלוקת הראשונים אם אפשר להפקיר בשבת. שאם מקנה לכל העולם — הרי זה כמקח ואסור בשבת. ואם הוא רק סילוק בעלותו בלבד — מותר גם בשבת. וכן מובא בשם החתן סופר³ וכן כתב בבנין שלמה (סי' יז דף כב ע"א, מובא בשד"ח שם).

מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל (בהערות לדעת כהן, עמ' תנג) הביא הוכחה שיש בהפקר הקנאה לכל העולם מלשון המשנה (ב"ק ט ע"ב): "נכסים המיוחדים" והגמ' (שם יג ע"ב) מבארת ואומרת: "פרט לנכסי הפקר". וכתב על כך הרצי"ה: "ואי הפקר הוא רק סילוק הבעלות — היה צ"ל במתניתין נכסים שיש להם בעלים, שהוא בהיפך משל הפקר שאין להם בעלים, אלא לפי שהפקר הוא קניין סתמי לכולי עלמא ואין לו בעלות מפורשת ומיוחדת — לכן תנא נכסים המיוחדים, למעוטי נכסי הפקר, שאין להם בעלים מיוחדים אלא בעלות כללית סתומה של כל העולם".

וכן הוכיח הרצי"ה ממה שכתב הרמב"ם בפיה"מ (תרומות פ"א מ"ה) לפטור פירות הפקר מתרו"מ:

"ההפקר, היה עולה בדעתינו שנפריש ממנו התרומה הראויה לפירותיו כיוון שיש לו בו זכות, לפי שההפקר מותר לכל אדם. אלא שה' אמר כי אין לו חלק ונחלה עמך, ואמרו: ממה שיש לך ואין לו תן, יצא הפקר שידך וידו שווין".

הדרשה שמביא הרמב"ם לקוחה מדברי הירושלמי (שם ה"ג), ושם מסיים הירושלמי:

"היא לקט, היא שכחה, היא פאה (שכולן מתנות השייכות עניים), היא הפקר (שאינו מיועד לאנשים מסוימים)".

ומסיק הרצי"ה:

"שמתוך שההפקר הוא מופקר לכל בני העולם, אף על פי שיש לו זכות בכללם — אין כאן בעלותו המסוימת שהיא תחייבו בנתינתם למי שאין לו נחלה עמו".

2. מגן אבות, ועי' מאירי (שבת קכז ע"ב ד"ה ממה).

3. שער המקנה והקנין (סי' ז אות ב דף סד ע"ב), מובא בשד"ח (כללים מערכת ה"א סי' ק).

ב. מהות ההפקר בפירות שביעית

בהפקר של שביעית פירשה התורה (שמות כג, יא): "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך". ומכאן נראה שהפקר זה אינו רק הסתלקות אלא יש בו משמעות חיובית המגדירה את הבעלות של כלל הציבור להשתמש ולאכול. בפרשת בהר (ויקרא כה, ו) מופיע רק הניסוח החיובי: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".

ומכאן נראה ג"כ שמשמעות ההפקר אינה רק הסילוק של בעל הקרקע אלא גם נתינה לרשות כל אדם.

המושג הפקר בכל התורה נלמד מהפקר של שביעית. במשנה (פאה פ"ו מ"א) נחלקו ב"ה וב"ש בדיון "הבקר לעניים" (היינו: הפקר לעניים בלבד), אם יש לו דין הפקר לפטור ממעשרות. וכך נאמר בירושלמי (שם ה"א): "טעמייהו דבית הלל (האומרים שאינו הפקר) — תשמטנה, ומה תלמוד לומר ונטשתה? — יש לך נטישה אחרת שהיא כזו (והיינו הפקר, שהוא לכל כשמיטה)".

היו שהסבירו את הצורך בלימוד זה ואמרו שהפקר של סילוק בעלות אכן נלמד מסברא. אבל הפקר של הקנאה לעלמא בלא קונה מסוים ובלא קניין — אינו יודעים אלא משמיטה, שהיא אפקעתא דמלכא. כך כתב מהר"י אסאד (ש"ת יהודה יעלה י"ד סי' שמא בסופו): "הפקר דשביעית, דאפקעתא דמלכא הוא — לכ"ע קניין הוא, ואינו שלר".

עפ"י הגדרה זו הוא מתרץ את קושיית הטורי אבן (ר"ה יג ע"א) שהקשה על הבאת העומר מעבור הארץ בימי יהושע: "כדרך שמזמנטיים "קצירכם ולא קציר נכרי" ה"נ נמעט ולא קציר הפקר. וליכא למימר אה"נ, דא"כ בשביעית דהכל הפקר איך מביאין עומר?" ומתרץ מהר"י אסאד, שכיוון שהפקר השביעית הוא הקנאה לכל — אין זה הפקר גמור אלא צורה אחרת של "קצירכם"⁴.

4. ועי' "שבת הארץ" עם "תוספת שבת" (פ"ד ה"ל אות א והע' 4-5), שם מובאת מחלוקת בין האחרונים בשאלה זו, ונפק"מ ללקיטת פ"ש ע"י גוי.

ג. בעלות אוצר בית הדין

התורה אסרה לקטוף פירות שביעית כדרך הבעלים, והתירה ללקוט כפי שהאדם לוקח מן ההפקר לצרכו (רמב"ם הל' שמת"י פ"ד הכ"ב-הכ"ד). פירות אלה הם הפקר עד שנלקטו. אבל לאחר מכן יש להם שווי כספי עצמי, שהרי נתנו לאכילה ולשימוש, והם נחשבים ממון בעליהם. ולכן נאמר בגמרא (קדושין נב ע"א): "המקדש בפירות שביעית — הרי זו מקודשת".

ומפרש רש"י (ד"ה המקדש):

"ולא אמרינן לאו ממון דזוכה בהן נינהו, אלא כיוון דזכה בהן — ממון הוא לכל דבר. אי נמי, דלא תימא לאכלה אמר רחמנא ולא לדבר אחר".

מתוך כך יש לשאול, מה דינם של הפירות כאשר הם בידי אוצר בית הדין⁵, האם בית הדין מטפל בפירות כשהם הפקר ועדיין לא זכה בהם, או שבי"ד זכה בהם והוא כבעלים גמורים כי הוא מחזיק אותם עבור הציבור כולו?

פירות שבאו לאוצר בי"ד הם בוודאי לא הפקר גמור לכל אחד. אלא שיש לחקור, מהו מעמדו של בית הדין לגביהם: אפשרות אחת היא לומר שפירות אלו הם "דבר הגורם לממון". שהרי בית הדין הוציא הוצאות רבות על הטיפול בפירות ועל הקטיף, והתחייב מראש לשלם שכר לחקלאים כדי שיעבדו בפירותיו, ווודאי שהוא לא שם את כספו על קרן הצבי. יש אם-כן זיקה בין הפירות לבית הדין, והמפסיד אותם הזיק לבית הדין. שאם הפרי קיים יכול בית-הדין לקבל באמצעותו בחזרה את ההוצאות שהוציא עליהם, אבל אם אינם - הרי שהשקעותיו ירדו לטמיון. אבל דעת חכמים היא שדבר הגורם לממון פטור⁶. אפשרות שניה היא לומר שהפירות הם של בית הדין והוא נחשב כבעלים גמורים בתור שליח של כלל הציבור.

להלן נביא מספר דוגמאות המבטאות את זה שמתייחסים אל בית הדין כאל בעל הפירות ממש:

א. פירות הנמצאים ברשות אוצר ביה"ד לא צריכים ביעור. לכאורה סיבת הפטור היא שהם מופקרים ועומדים, והרי הם כמבוערים בכל רגע ורגע. וכך משמע מדברי הרמב"ן (ויקרא כה, ז):

"וזאלו הפירות המכונסין לאוצר בי"ד — אינן צריכין ביעור, אחר שכבר מבוערים הם מן הבית. ואחד עניים ואחד עשירים מותרים לאחד

5. עי' מדריך שמיטה לחקלאים תשנ"ד, (פרק כה ע' 4) מדריך שמיטה לצרכנים תשנ"ד, (נספח ב סעי' ב).

6. ב"ק (עד ע"ב), וכך פסק הש"ך (חו"מ סי' שפו ס"ק א).

הביעור לקבל מהם מיד בי"ד ולאונלן".

ואכן אפשר היה להבין את דבריו כאמור לעיל, שהפירות נשארו הפקר ולכן הם מבווערים ועומדים עתה. אבל יש להקשות על כך, מדוע לא כתב בפשטות שהפירות הם הפקר והם מבווערים ועומדים. אריכות לשונו מורה שהביעור אינו מצב מתמשך של הפקר אלא פעולה חד-פעמית: הביעור מן הבית. פעולה זו נעשתה מכבר, שלאחר שהפירות הוצאו מבית הבעלים והופקרו, וביה"ד זכה בפירות עבור כל ישראל, נעשה בהם כבר ביעור, ויותר אין צורך לבערם פעם נוספת.

אמנם מי שנטל פירות שביעית מן ההפקר והגיע זמן הביעור — חייב לבערם למרות שכבר הופקרו מתחילה. אבל אפשר להסביר בדוחק שהביעור הוא ההוצאה מן הבית, וצריך שכשתגיע שעת הביעור לא יהיו הפירות בידי פרטיות. באוצר בית הדין התקיימו שני הדברים, וגם בשעת הביעור עדיין הפירות בידי בית הדין שזכה בהם בשביל כל ישראל, ולכן לא צריך לבער פעם נוספת.

ב. קיימת שאלת מקור הסמכות וההיתר לבית הדין לטפל בהפקר ולשמר את הפירות באוצר לאחר הקטיף למרות האיסור לשמור פירות שביעית שהופקרו. אבל אם בית הדין זוכה בפירות עבור כל ישראל והם כבר רכשו של ביה"ד, מותר לו לשמור אותם כדרך שכל אחד רשאי לשמור על פירות השביעית שברשותו (כ"כ במשנת יוסף ח"ג עמ' נג בשם רמ"נ שפירא).

ג. אוצרות בית הדין נוהגים לאסור על אדם פרטי לקטוף ממטעים שבאחריותם שלא ברשותם או לקחת פירות מן האוצר עצמו⁷ לביסוס מנהג זה יש לומר שאין זו רק תקנה של בית הדין אלא גם הלכה מצד דין הממון של הפירות, כי הפירות כבר אינם הפקר אלא בבעלות בית הדין כשליח הציבור.

מאיך גיסא אוצר בית הדין לוקח מן הלקוחות תשלום להחזר ההוצאות ולא בעבור הפירות עצמם. אבל אין זה משום שהפירות אינם של בית הדין, אלא משום שגם ביה"ד, ככל ישראל, אסור בעשיית סחורה, ולכן התמורה נלקחת על הטירחה וההוצאות בלבד.

מסקנה

נראה שבית הדין נחשב כבעל הפירות מן הדין, והמזיק את הפירות חייב לשלם לבית הדין את דמי הנזק.

7. עי' מדריך שמיטה לחקלאי (תשנ"ד פרק כה סעי' י).